

ABDULLA AVLONIYNING YOSH AVLOD TA'LIM-TARBIYASI YO'LIDAGI BUYUK XIZMATLARI

Ma'murova Diyora Alisher qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Xorijiy tillar fakulteti talabasi

Annotatsiya. Maqolada o'zbek ma'rifatparvari Abdulla Avloniyning hayoti va ijodiy merosi bugungi kunda o'rganilishi zarur bo'lgan dolzarb masala sifatida talqin qilingan.

Kalit so'zlar. Jadidchilik, jaholat, ma'rifat, byurokratik qarash, ong, mafkura, ilm, chor hukumati, erkinlik, ma'naviyat.

THE GREAT SERVICES OF ABDULLA AVLANI ON THE PATH OF EDUCATION AND TRAINING OF THE YOUNGER GENERATION

Annotation. The article describes the life and creative heritage of the Uzbek enlightener Abdulla Avlani as a topical issue that needs to be studied today.

Keywords. Intensity, ignorance, enlightenment, bureaucratic attitude, consciousness, ideology, knowledge, Tsarist government, freedom, spirituality.

O'zbek xalqi o'ziga xos ma'naviyat va madaniyat ildizlariga ega. Bu mamlakatda yashab ijod qilgan juda ko'p buyuk siymolar mavjudki, ular qoldirgan boy adabiy meros bugungi avlodlar uchun dasturul amal bo'lib xizmat qila oladi. Xususan, bu buyuk allomalar ichida Abdulla Avloniy pedagogik merosi alohida mazmun kasb etishi orqali mavjud manbalardan o'ziga xos tarbiyaviy xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Abdulla Avloniy XIX asr oxiri XX asr boshidagi o'zbek milliy madaniyatining mashhur vakillaridan biri ma'rifatparvar shoir, dramaturg, journalist, olim davlat va jamoat arbobidir. Turkiston madaniy hayotida yuz bergan inqilobiy o'zgarishlar davrida millatning tom ma'nodagi rahnamosi sifatida jadidlarning yetakchi g'oyalarini

ilgari surgan xalq yetakchisi hisoblanadi. Avloniy butun umri davomida ustozlik bilan shug‘ullanib, ko‘plab o‘zbek xalqi farzandlarini ilm bulog‘idan suv ichishlariga ko‘maklashdi. U yaratgan ta’rixiy asarlarning tarbiyaviy ahamiyati chuqur ma’naviy mazmunga ega. Chunonchi, ushbu she’riy satrlarda ham adibning nechog‘li ilm fidoiysi ekanligi aniq ko‘rinadi:

Topar ilm ila odam o‘g‘li kamol,
 Yeturmas kamola jamol ila mol,
 Kerak o‘rtanur ilm uchun sham’dek
 Tanimoq xudoni ilmsiz maqol...»⁴,

«Ilm inson uchun g‘oyat oliy va muqaddas bir fazilatdur. Zeroki, ilm bizga o‘z ahvolimizni, harakatimizni oyna kabi ko‘rsatur. Zehnimizni, fikrimizni qilich kabi o‘tkur qilur. Savobni gunohdan, halolni haromdan, tozani murdordan ayurub berur. To‘g‘ri yo‘lga rahnamolik qilub, dunyo va oxiratdan mas’ul bo‘lishimizga sabab bo‘lur. Ilmsiz inson mevasiz daraxt kavidur... Ilmning foydasi shu qadar ko‘pdirki, ta’rif qilg‘on birla ado qilmak mumkin emasdur. Bizlarni ilm jaholat qorong‘ulig‘idan qutqarur, madaniyat, insoniyat, ma’rifat dunyosig‘a chiqarur, yomon fellardan, buzug‘ ishlardan qaytarur, yaxshi xulq va adab sohibi qilur...»⁵

Avloniy jadidchilik harakatining faol ishtirokchisi sifatida millat bolalarini savodli qilish bilan birga, ularni ma’naviy-madaniy dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiluvchi badiiy-publisistik asarlar ham yaratdi. O‘zining yashash manzilida ochgan “Usuli jadid” maktablarida o‘qitish manbasi sifatida “Adabiyot yoxud milliy she’rlar”, “Birinchi muallim”, “Ikkinchi muallim”, “Maktab gulistoni”, “Turkiy guliston yoxud axloq” kabi darslik va o‘qish kitoblarini tuzdi.

Ma’lumki, bolalarga ifodali o‘qishni o‘rgatish adabiy o‘qish darslarining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Bunday o‘qish adabiy matnni chuqur tushunishga olib boradi. Badiiy asarni chiroyli, ifodali qilib o‘qish natijasida asar voqealari o‘quvchi ko‘zi oldida namoyon bo‘ladi. Avloniy savod chiqarishga qanchalik katta e’tibor

⁴ A.Avloniy. Toshkent tongi. - T.: G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va sa‘nat nashriyoti, 1979,211-212- betlar

⁵ A.Avloniy. Toshkent tongi. - T.: G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va sa‘nat nashriyoti, 1979, 274-bet

bergan bo‘lsa, tushunib o‘qishga va badiiy asarni his qilishga ham shunchalik ko‘p diqqat qilgan.⁶

Avloniy yo‘qsil bolalarni o‘qitishga ham alohida e‘tibor berdi. 1909 yilda o‘zi boshchiligida “Jamiyati xayriya” tuzib, yetim bolalarni o‘qitdi. Xalqning ongini zaharli g‘oyalardan asrash maqsadida 1913 yilda “Turon” teatr truppasini tashkil etishda faol qatnashdi. Teatrda millat ma‘naviyatini o‘stirishga xizmat qiluvchi ko‘plab asarlar qo‘yilishi uchun bir qancha chet tilidagi adabiyotlarni o‘zbek tiliga tarjima qildi. Ushbu asarlardagi ilg‘or g‘oyalarni tomoshabin yuragiga yetib borishi uchun ta‘sirchan badiiy mushohadalardan foydalandi.

Avloniyning sahna asarlari Toshkent, Farg‘ona, Andijon, Qo‘qon, Xo‘jand kabi shaharlarda qo‘yilgan. Bu asarlarda XX asr boshlaridagi Turkiston hayotining keng manzaralari o‘z ifodasini topgan.⁷ Siyosiy va ma‘naviy qaramlik ustunlik qilgan o‘sha davrda odamlar ongiga ta‘sir qilishning yagona yo‘li ularda ma‘rifatni tarkib toptirishdan iborat edi. Shu bois uning she‘riyatida xalqni uyg‘otish kayfiyati ustunlik qiladi:

Har kun o‘luram shomg‘acha men g‘amga giriftor,
Har shab yonaram otasha parvona kabi zor,
Hech kimsa emas bu meni ahvolima voqif,
Men xastayamu millatim o‘lmish nega bemor.⁸

O‘qitishning sinf-dars tizimidagi ko‘rinishi va dunyoviy bilimlarning keng o‘rganilishi chor hukumatining mustamlakachilik paytidan boshlab kirib keldi. Bu haqda o‘zi shunday degan edi: «Maktabimda yer, odamlar, tog‘- Toshlar, daryo, osmon haqida suhbatlar o‘tkazmoqqa harakat qilganimni Mirobod johil kishilari bilishib, meni kofir bo‘lding deb maktabimni yopdilar.»⁹ Ko‘rinadiki, rus malaylari bu maktabda tarbiyalanayotgan bolalar istiqbolidan cho‘chiganlar va turli bahonalarni va‘j qilib maktabni yopganlar. Ammo bu qarshiliklar Avloniyni o‘z yo‘lidan qaytara olmagan,

⁶ 1U. Dolimov. Abdulla Avloniy va maktab. «O‘zbek tili va adabiyoti», 1990,4-son.

⁷ <https://kh-davron.uz> > muborak-kin, Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq, 16.06.2018

⁸ L.Xalilov tahriri ostida, A.Avloniy, Turkiy Guliston yoxud axloq, 4 bet

⁹ A.Boboxonov, M Mahsumov. Abdulla Avloniyning pedagogik faoiyati va ta‘lim-tarbiya to‘g‘risidagi fikrlari. -T.: «O‘qituvchi», 1966,43-bet.

albatta! Keyinchalik Toshkentning Degrez mahallasida ikki sinfdan iborat maktab ochdi. «Maktabda bolalarga jo‘g‘rofiya, tarix, hisob, handasa, hikmat (fizika) kabi fanlar bilan birga ona tili va adabiyot fanlaridan bilim beradi».¹⁰

Bolalarni xat-savodini chiqarishga ko‘mak uchun yaratilgan “Birinchi muallim” kitobining mantiqiy davomi sifatida “Ikkinchi muallim” kitobini nashr etadi. Bu kitoblarni yaratishda shu paytgacha qo‘llanilgan darsliklardan iqtibos oladi. Bu haqda Avloniy yozadi: «Muhtaram muallim afandilarimizdan rijo qilurmanki, bizning «Muallimi avval» («Birinchi muallim»)imizdan ham olib, tajriba qilib, o‘qutub ko‘rsalar. Chunki har gulning bir isi, har mevaning bir ta‘mi-mazasi bordur, bu ta‘m esa tajriba sohiblarini kashfu ma‘lum o‘lur...»¹¹. Darslikning birinchi qismida harfning yozilish shakllari tushuntiriladi, ikkinchi qismida didaktik xarakterdagi kichik-kichik matnlar beriladi.

Avloniyning katta yoshdagi bolalar uchun yaratilgan (o‘z ta‘biri bilan shunday atagan) “Turkiy Guliston yoxud axloq” asari tarbiya xususidagi mukammal asar sanaladi. Adib asarni fors shoiri Sa‘diy Sheroziyning “Guliston” asaridan ilhomlanib yozganligini qayd etadi: “Ban bu asari nochizonami bir necha muallim birodarlarimning iltijolari ila yozmoq va nashr qilmoqg‘a g‘ayrat va jasorat qilmish edim. Alhamdu lilloh val minna ikkinchi tab‘ihada muvaffaq o‘ldum, chunki Turkiston maktablarida o‘z shevamizda (ya‘ni o‘zbek tilida demoqchi) yozilmish mukammal “Axloq” kitobining shunday asarga tashna va muhtoj ekanlig‘i o‘zum muallimlar jumlasidan o‘ldig‘imdan manga ham ochiq ma‘lum o‘ldi”.¹²

Manbalarda keltirilishicha Avloniy o‘zbek xalqini maorif va madaniyatini rivojlantirish bilan birga qo‘shni afg‘on xalqining ijtimoiy siyosiy hayotida o‘ziga xos rol o‘ynagan. U ma‘lum muddat Afg‘oniston xalq maorifi vaziri, so‘ng Sho‘rolar Ittifoqining Afg‘onistondagi konsul-elchisi vazifalarida xizmat qilgan.¹³ Ko‘rinadiki Avloniy dunyoda jamiki insoniyat borki, u xoh o‘zbek bo‘lsin, xoh tojik, hattoki rusiyzabon bolalar bilan ham o‘z bilimlarini baham ko‘ra olgan. Avloniy yosh avlodni

¹⁰ A. Zunnunov. O‘zbek viloyati metodikasi tarixidan ocherklar, T.: «O‘qituchi», 1980, 11-bet.

¹¹ U. Dolimov. A. Avloniy va maktab. «O‘zbek tili va adabiyoti», 1990-yil, 4-son.

¹² L. Xalilov tahriri ostida, A. Avloniy, Turkiy Guliston yoxud axloq, 3 bet

¹³ <https://tafakkur.net> Abdulla Avloniy hayoti va ijodi

barkamol tarbiyalash orqali kelajakdagi hurlik orzusining ro'yobini ko'rgan. Ana shu niyatlarning mevasi bugungi kunda Yangi O'zbekiston timsolida aniq ko'zga tashlanmoqda. Avloniy orzu qilgan kelajak mustaqillik tufayli yuksak yangilanishlarga yuz tutmoqda. Jadidchilik maktablari “yangi usul” degan ma'noni anglatganidek, bugungi O'zbekiston ham yangi rivojlanish yo'lidan davom etmoqda.

2017-yilning 3-avgust kuni O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev mamlakatimiz ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuv o'tkazdi. Ushbu uchrashuvda madaniyat va san'at sohasida yuzaga kelgan ko'plab muammolar o'rtaga tashlandi. Mazkur yig'ilishda madaniyat, ommaviy axborot vositalari, adabiyot va san'at sohasini tubdan isloh qilish maqsadida amalga oshiriladigan keng miqyosli ishlar xususida so'z bordi, yosh iste'dodlar tarbiyasi, madaniyatimiz va adabiyotimizni rivojlantirish maqsadida yangi g'oya, tashabbus va takliflar bildirildi: “Biz uchun hech qachon kun tartibidan tushmaydigan yana bir o'ta muhim masala borki, unga alohida to'xtalib o'tish zarur deb bilaman, u ham bo'lsa, unib-o'sib kelayotgan yosh avlodimiz, farzandlarimiz tarbiyasi bilan bog'liq. Buyuk bobomiz Abdulla Avloniy aytganidek, bu masala biz uchun, haqiqatdan ham, yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir.”¹⁴ Shu ma'noda Abdulla Avloniyning ta'lim-tarbiya sohasidagi qarashlari o'zbek xalqining ruhiyati, turmush tarzi, milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog'langanligi adibning boy pedagogik merosi ta'lim-tarbiya masalalarini rivojlantirish, uni o'quvchilar qalbida shakllantirishda axloqiy va ma'naviy barkamol yoshlarni tarbiyalashda milliy maktab va qimmatbaho manba bo'lib xizmat qilishi aniqdir.

Turli xalqlar madaniyatida odob-axloq mezonlari o'ziga xosdir. O'zbek xalqidagi odob-axloq mezonlarining tarkib topishida diniy e'tiqod, jamiyatning siyosiy-iqtisodiy holati, xalqning turmush tarzi, tabiiy-iqlimiy sharoit va boshqa shu kabilar ta'sir ko'rsatgan.¹⁵ Shunday ekan bobomiz Abdulla Avloniy qoldirgan me'ros biz yosh avlod ta'lim-tarbiyasi biz uchun dastak bo'lomog'i lozim.

¹⁴ Shavkat Mirziyoyev. Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish- xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. “Xalq so'zi”, 2017-yil 4-avgust

¹⁵ “Shaxsga yo'naltirilgan ta'limda loyiha metodining ahamiyati” M. Olamova, D.Ma'murova Oriental Journal of Social Sciences SJIF for 2022:5.908 215-221b. <https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=8409108218652179359&btnI=1&hl=ru>

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A.Avloniy. Toshkent tongi. - T.: G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va sa‘nat nashriyoti, 1979,211-212- betlar
2. A.Avloniy. Toshkent tongi. - T.: G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va sa‘nat nashriyoti, 1979, 274-bet
3. U. Dolimov. Abdulla Avloniy va maktab. «O‘zbek tili va adabiyoti», 1990,4-son.
4. <https://kh-davron.uz> >muborak-kin, Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq, 16.06.2018
5. L.Xalilov tahriri ostida, A.Avloniy, Turkiy Guliston yoxud axloq, 4 bet
6. A.Boboxonov, M Mahsumov. Abdulla Avloniyning pedagogik faoiyati va ta‘lim-tarbiya to‘g‘risidagi fikrlari. -T.: «O‘qituvchi», 1966,43-bet.
7. A. Zunnunov. O‘zbek viloyati metodikasi tarixidan ocherklar, T.: «O‘qituchi», 1980,11-bet.
8. U.Dolimov. A.Avloniy va maktab. «O‘zbek tili va adadiyoti», 1990-yil, 4-son.
9. L.Xalilov tahriri ostida, A.Avloniy, Turkiy Guliston yoxud axloq, 3 bet
10. <https://tafakkur.net> Abdulla Avloniy hayoti va ijodi
11. Shavkat Mirziyoyev.Adabiyot va san‘at, madaniyatni rivojlantirish- xalqimiz ma‘naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. “Xalq so‘zi”, 2017-yil 4-avgust
12. “Shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limda loyiha metodining ahamiyati” M. Olamova, D.Ma‘murova Oriental Journal of Social Sciences SJIF for 2022:5.908 215-221b. <https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=8409108218652179359&btnI=1&hl=ru>
13. MU Olamova–Farg‘ona davlat universiteti II–bosqich magistranti RN To‘ychieva–QQPI IV–bosqich talabasi <https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=1184191814673959234&btnI=1&hl=ru>